

Bővítménykeretek mint konstrukciók

Kálmán László

Bevezetés

Szinte közmegegyezésnek tekinthető a bővítványkereteknek az a több ezer éves felfogása, hogy ezeknek egy része a *régens* igényeit elégíti ki, és ezért van jelen (ezek az ún. *vonzatok*), míg mások a saját jogukon szerepelhetnek, és módosítják azt, amit a régens kifejez (ezeket *szabad határozóknak* vagy *adjunktumoknak* szokták nevezni). A vonzatok jelenléte nélkül a régens hiányos, ezért a vonzatok alapesetben kötelezően jelen vannak, míg a módosítók alapesetben választhatóak, nem kell feltétlenül szerepelniük.

Ebben az írásban azt fogom állítani, hogy ez a felfogás, bármennyire általánosan elfogadottnak és kézenfekvőnek tűnhet is, sok szempontból tarthatatlan, vagy legalábbis nem kielégítő és nem is hasznos. A kritikai érvelésből kirajzolódó alternatív felfogás viszont az egész nyelvtanelmélet alapvető átgondolását teszi szükségessé.

Először (1.) röviden ismertetem a bővítványkeretek leírásának szokásos alapfeltevéseit, azt a felfogást, amelyen az ilyen leírások nyugszanak. Írásom következő, leg-hosszabb részében (2.) kritikusan tekintem át ugyanezeket az alapfeltevéseket, rámutatva, hogy miért tarthatatlanok. Főképpen a vonzatok és a szabad határozók megkülönböztetésének nehézségeiről lesz szó: arról, hogy a különbség nem kategorikus (2.1.), és hogy a vonzatok és a szabad határozók jelölői (exponensei) nem térnek el egymástól úgy, ahogy a szokásos felfogás alapján elvárnánk tőlük (2.2.).

Végül felvázolok egy alternatív felfogást (3), amelyben az ismertetett problémák nem állnak elő. Ezt a megközelítést az ún. *konstrukciós nyelvtanok* egy változatának tekintem, amelyik egyúttal a *memória-*, *példány-* vagy *esetalapú* nyelvelméletek családjába tartozik. Megmutatom, hogy az ilyen elméletben a bővítványkeretek *egységesen* írhatók le, kategorikus különbségtételek nélkül (3.1.), hogy ugyanakkor a különbségeik *menyiségi* jellegű mutatókkal fejezhetők ki (3.2.), ugyanakkor fel kell tételeznünk, hogy egyes bővítványok bizonyos fokú kötelezősége nem annak köszönhető, hogy a régensek „hiányosak”, hanem egyszerűen annak, hogy a bővítványkereteknek mint konstrukcióknak ezek többé-kevésbé kötelező velejárói. Végül röviden szólok az esetalapú elméletek modellezési lehetőségeiről (3.4.).

Az összefoglalásban (4.) arra hívom fel a figyelmet, hogy ha a bővítványkeretekkel kapcsolatos érvelésem helytálló, akkor feltehetően a nyelvelméletre és a nyelvleírásra vonatkozó sok más szokásos alaptételt is felül kell bírálnunk.

1 Röviden a szokásos elképzelésről

A vonzatok és a szabad határozók megkülönböztetése informálisan bizonyára nagyon régi eredetű, de a modernebb nyelvészetben köztük tett formális különbséget Tesnière (1959) és Chomsky (1965) munkáira vezethetjük vissza. Kevesen kérdőjelezték meg azóta ezt a különbségtételt. Nagyjából minden próba, aminek a segítségével különbséget tudunk tenni a kétféle bővítmény között, két mögöttes feltételezésen alapul:

A vonzatok és a szabad határozók ismérvei

1. *Szemantikai*: A régensek „hiányosak” a vonzataik nélkül, ezért speciális esetektől (pl. ellipszis) eltekintve ha egy vonzat nincs jelen, akkor a szerkezet vagy hibás, vagy (ha az illető régensnek létezik másmilyen vonzatkerete is) teljesen más értelmű lesz.
2. *Grammatikai*: A vonzatok szerepét jelölő elemeket (a magyarban az esetragot, illetve a névutót) a régens határozza meg (elég önkényesen, nem jelentéstani alapon), míg a szabad határozó szerepét jelölő elem független attól, hogy mi a régens (és így a saját jelentése jogán van jelen).

A nyelvészek szeretik abban a hitben ringatni magukat, hogy a vonzatok szemantikai és grammatikai sajátosságai a természetes nyelvek nyelvtaiban jól megfigyelhetően érvényesülnek, és azt a reményt táplálni, hogy a két ismérv szorosan együttjár.

Nem sorolom fel azt a rengeteg próbát, amit a szakirodalomban a vonzatok és a szabad határozók elkülönítésére javasoltak (ilyen összefoglaló listákat ad pl. Cowper, 1992; Radford, 1988; Pollard and Sag, 1987). Számomra itt csak az a lényeg, hogy mindegyikük a fenti két ismérven alapul (a vonzatok szemantikai és grammatikai ismérvein), vagyis azon, hogy a vonzat jelenléte és jelölője a régenstől függ.

A szokásos megközelítés a nyelvi leírás szempontjából azt jelenti, hogy a vonzatkeretek funkcionális (szemantikai) és formai (grammatikai) jellemzését a régensek belső tulajdonságaként kell felfogni, tehát a nyelvtannak a *szótári (lexikai)* részében kell leírni, ahol az egyes régenseket jellemezzük. Ezzel szemben az egyéb bővítmények, a szabad határozók funkcionális és formai jellemzése egészen más formában és más helyen történik, ott, ahol az adott bővítmények nyelvtaánát jellemezzük.

2 A bővítmények sötét oldala

Ebben a részben amellet fogok érvelni, hogy a bővítménykeretek szokásos felfogása tarthatatlan, vagy legalábbis nem érdemes fenntartani. A legfigyelemreméltóbb tényező a vonzatok és a szabad határozók megkülönböztetésének problematikus volta. Ez a különbségtétel az uralkodó felfogás egyik legsúlyosabb következménye. Egyben ez lenne az egyetlen érdemleges érv amellet, hogy a vonzatok jelentéstani és nyelvtani jellegzetességeit a régens belső tulajdonságainak tekintsük. Ha ez az érv nem érvényes, akkor egészen másképpen kell (vagy legalábbis lehet) megközelíteni, modellezni a bővítmények viselkedését.

2.1 A különbség nem kategorikus

Köztudomású, hogy a szakirodalomban javasolt vonzat-próbák mindegyike erősen támadható. Mindenekelőtt *módszertani* szempontból: a próbák mindegyike azon alapul, hogy a vonzat elhagyása, kicserélése stb. a beszélők intuíciója szerint helytelen mondatot vagy jelentésváltozást eredményez-e, de ezek az intuíciók nagyon gyakran bizonytalanok, megbízhatatlanok. Ez önmagában óvatosságra kellene hogy intse a nyelvészeket. Ha még mindig madártávlatból nézzük a megkülönböztetést, mennyiségi szempontból, akkor azt látjuk, hogy rengeteg *ellenpélda* is létezik. Vannak nem kötelező vonzatok (ld. például Jackendoff, 1990) és kötelező adjunktumok (ld. például Goldberg and Ackerman, 2001).

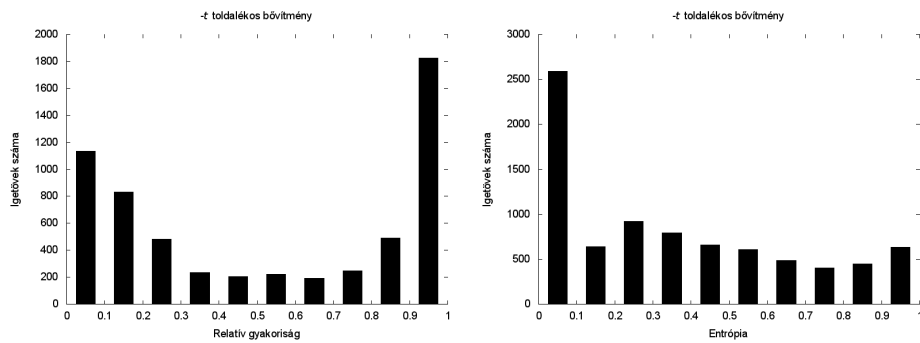
A számok azt látszanak mutatni, hogy a vonzat és a szabad határozó megkülönböztetése *nem kategorikus*, nem „igen–nem” típusú, hanem fokozatos, graduális. Természetesen olyan álláspontra is helyezkedhetnénk, hogy vannak

1. „prototipikus” vonzatok, amelyek szigorúan kötelezőek, a toldalékuk kizárólag csak formailag jelöli a funkciójukat, és semmi nem motiválja őket, pl. *ad* ⟨valamire⟩ ‘fontosnak tart’;
2. „prototipikus” szabad határozók, amelyek mindig elhagyhatók, a toldalékuk a független jelentésük révén jelöli a funkciójukat, és ez motiválja őket, pl. *fázik* ⟨valahol⟩; és
3. egy „szürke zóna”, ahol a vitatható, köztes esetek vannak, pl. *megegyezik* ⟨valamiben⟩ – bár a *-ban/-ben* használata itt elég önkényesnek tűnik, ugyanakkor a bővítmény elhagyható, és más hasonló régensék mellett is megtaláljuk olyan funkciókban, amelyek valamilyen szempontból erre hasonlítanak, pl. *megnyugszik* ⟨valamiben⟩ vagy *fogad* ⟨valamiben⟩.

Már ennek a „szürke zónának” a létezése is nehezen magyarázható a szokásos felfogás alapján. De más probléma is van ezzel. Például az *-n* toldalékos bővítmény jelenléte a *nyer*, *veszít* stb. igék mellett mennyiben és miért lenne vitatható, köztes esetnek tekinthető? Semmi olyan különlegessége nincs az ilyen bővítménynek, ami miatt ne lehetne akár „prototipikus” vonzat, akár „prototipikus” szabad határozó. Ugyanakkor csak nagyon mérsékelten nevezhető kötelezőnek, a jelentésváltoztató szerepe erősen megkérdőjelezhető, ugyanakkor szabad határozó mivolta is nagyon vitatható. És a jelek arra utalnak, hogy a bővítmények többsége éppen ebbe a csoportba tartozik. Vajon mennyire plauzibilis, hogy az állítólagos „szürke zóna” az egyik leggyakoribb típus?

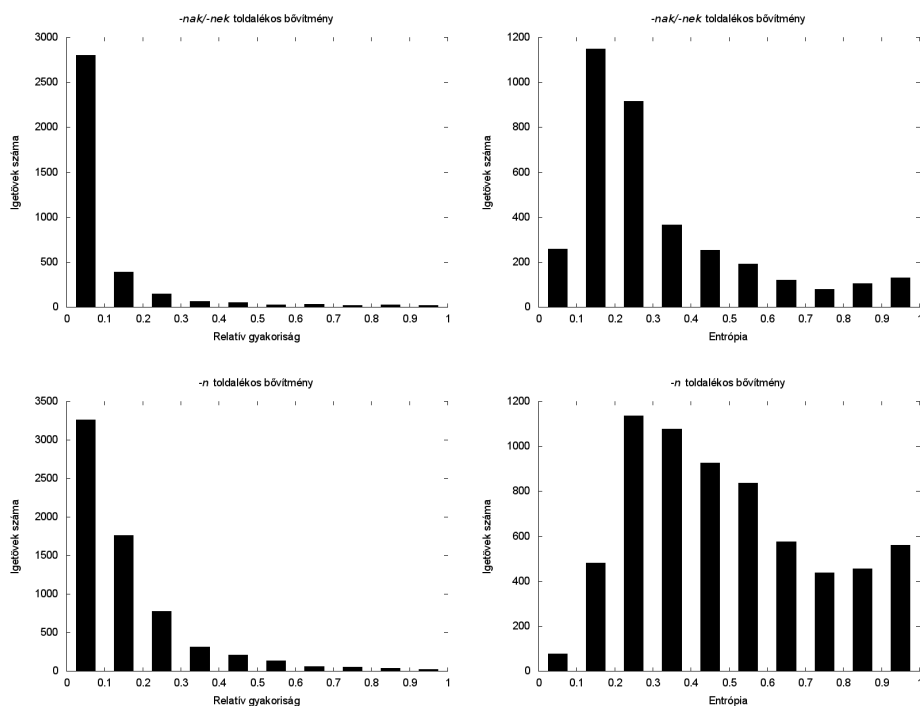
Mielőtt tartalmilag is végiggondolnánk, hogy miért bizonytalankodnak annyit a beszélők, és miért olyan népes a „szürke zóna”, nézzük meg, hogy a valóságos számok hogyan alakulnak – amennyire a rendelkezésünkre álló korpuszokból kibogozható. Végeztem néhány egyszerű számítást arról, hogy néhány típusú bővítmény jelenléte mennyire lehet kötelező különböző ige-tövek mellett. Az adatokat a *Mazsola* korpuszból (Sass, 2009) számítottam. Az első két ábra a tárgyeset *-t* végződésével jelölt bővítményekről szól. Az első ábra azt mutatja, hogy a korpuszban hány ige-tő mellett volt a tárgy megjelenésének *relatív gyakorisága* 0 (egyszer sem jelenik meg), és így tovább 1-ig (mindig megjelenik). A második ábra hasonló elrendezésben azt mutatja, hogy hány ige-tő mellett volt a tárgy megjelenésének *entrópiája* 0 (a bővítmény sosincs jelen,

vagy mindig jelen van), és így tovább, egészen 1-ig (a bővítmény az esetek felében nincs jelen, a másik felében jelen van).¹

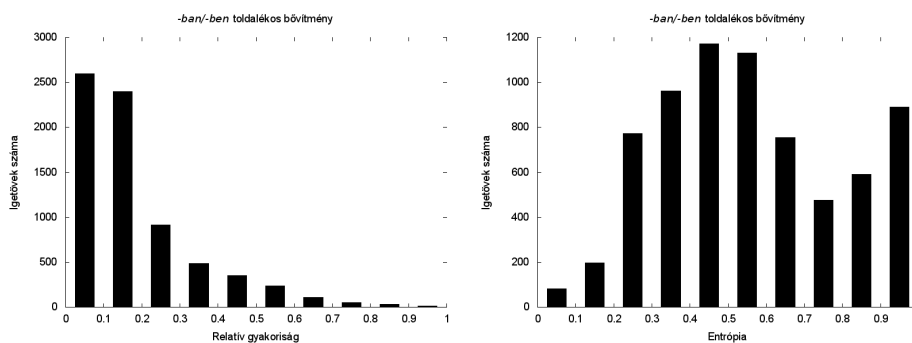

Jól látható, hogy még a (szabad határozókat igen ritkán jelölő) *-t* toldalék esetében sem szélsőségesen kicsi a „szürke zóna” (a relatív gyakoriság hisztogramján a középső, az entropia hisztogramján a jobb szélső oszlopok).

Most pedig következzen még néhány pár hasonló hisztogram: a *-nak/-nek* vagy az *-n* toldalékos bővítmények esetében azt vármánk, hogy – bár a tárgynál ritkábban – sokszor vonzatok, míg például a *-ban* toldalékosok kevésbé gyakori vonzatok.

¹Sajnos a korpusz alapján sem az egymástól eltérő jelentésű használatokat, sem pedig a speciális körülményeknek köszönhető hiányokat (pl. ellipszis) nem tudtam számításba venni, de remélhetően ez a nagy tendenciákat nem befolyásolja.

Mindhárom pár ábrán azt figyelhetjük meg, hogy ezek között a kötelező bővítmények egyaránt igen ritkák, ahogyan a teljesen szabadak is (hiszen a nagyon alacsony entrópiájú régensek mindkét esetben igen ritkák). Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a *-n* toldalékos bővítmények „szabadabbak”, mint a *-nak/-nek* toldalékosak, a *-ban/-ben* toldalékosak pedig a „legsabadabbak”. Ez azon látszik, hogy az entrópia átlaga ebben az irányban haladva egyre nagyobb, miközben egyre gyakoribbak azok az igeővek, amelyek „enyhén vonzatosak” (a relatív gyakoriságokat ábrázoló hisztogramok bal szélé).

Akárhogy is legyen, akár elismeri valaki, hogy a különbség graduális, akár prototípusokat és jó nagy szürke zónát lát bele az adatokba, semmiképp sem tud elszámolni velük akkor, ha a két típust (a vonzatokat és a szabad határozókat) teljesen eltérő mechanizmusokkal próbálja modellálni – úgy, hogy a vonzatokra vonatkozó információ teljes egészében a régens lexikai jellemzésében szerepel, a szabad határozókról viszont a régens jellemzésében semmi információ nincs, és a kétféle viszonyt gyakran még a mondatban is két teljesen eltérő konfigurációnak feleltetik meg.

2.2 A bővítményjelölők alakja és funkciója

A vonzatok nagyon gyakori jellegzetessége – erre a naiv nyelvhasználók is fel szoktak figyelni –, hogy a jelölőjük (a magyarban az esetragjuk vagy névutójuk) meglepő, szokatlan:² Miért éppen *valakivel* kiabálunk, miért nem *valakire* vagy *valakinek*? A vonzatok jelölőinek a gyakori furcsasága az *idiómákhoz* teszi őket – pontosabban a régens és a bővítményjelölő viszonyát – hasonlatossá. Ha pedig idiomatikus, vagyis önkényes a kifejezés mód (még akkor is, ha kövületről van szó, vagyis ha valamikor régen még teljesen érthető és motivált volt), akkor annak lexikailag rögzítettnek kell lennie – innen származik a mai felfogás, miszerint a régens lexikai jellemzésének a része ez az információ.

Csak hogy a kézenfekvősége ellenére ez a felfogás sok sebből vérzik. Az első probléma éppen a gradualitás, amit az előző alpontban felületes adatok segítségével mutattam be. Akár az idiómákat, akár a régenseket és a bővítményeik szerepét jelölő elemeket tekintjük, a motiváltság és az érthetőség mindenféle változataival találkozunk. Még csak nem is fokozatokról van szó, hanem egymással teljesen összehasonlíthatatlan,

²Természetesen kivételt képeznek a „szemantikai” vonzatok, például az olyan esetek, mint a *lakik* igéé, amelynek kötelező helyhatározói vonzata van (*lakik* (valahol)), de közömbös, hogy a helyhatározót milyen toldalék vagy névutó jelöli, illetve hogy egyáltalán toldalékos vagy névutós-e.

de nagyon eltérő mértékben motivált kifejezésekről. Az egyik végletet a teljesen érthetetlen, motiválatlannak látszó kapcsolatok képviselik (mint a *hisz* ⟨valamiben⟩, vagy az idiómák körében *neki áll feljebb*), a másikat pedig azok, amelyek teljesen nyilvánvaló képeken alapulnak, pl. *látszik* ⟨valamin⟩ (ami azon alapul, hogy a dolog külsején, felszínén megfigyelhető) vagy az idiómák körében a *menti az irháját*. Közöttük pedig (valószínűleg nem mérhető távolságokra) olyanok szerepelnek, amelyek csak bizonyos mértékben, egyes aspektusaikban motiváltak, mint például a *belenyugszik* ⟨valamibe⟩, vagy az idiómák körében a *visszalép*.

A idiomatikusság rengeteg fajtája és fokozata érdekes együttjárást mutat a bővítmény és a régens kapcsolatának rengeteg fokozatával, az egészen vonzatszerűektől a teljesen szabadnak tűnő határozókig, ez a két probléma nyilván nem is független egymástól. És ettől a kettőtől nyilván nem független az, hogy mennyire lehet önálló *funkciót* („jelentést”) tulajdonítani a bővítmények jelölőinek. A hagyományos megközelítés szerint a teljesen szabad határozók jelölőinek önálló funkciójuk („jelentésük”) van, míg a vonzatok jelölőinek (a fent említett „szemantikai vonzatokat” leszámítva) nincs. Ez a sommás kijelentés azonban elméletileg is nagyon támadható, és – bár erre irányuló empirikus vizsgálatokról nem tudok – valószínűleg a gyakorlat próbáját sem állja ki.

Az elméleti probléma az, hogy nemcsak technikailag, de tartalmilag sem zárja ki semmi, hogy a vonzatokon megjelenő bővítményjelölőket többjelentésűnek (poliszémnek) tekintsük, és így igenis ugyanúgy önálló jelentést tulajdonítsunk nekik, mint a szabad határozók jelölőinek. Ebből a szempontból még a vonzatok bővítményjelölői sokkal kézenfekvőbbek „kimagyarázhatók”, mint az idiómák összetevői, egyszerűen azért, mert igencsak ritka, hogy egy vonzat toldaléka vagy névutója ténylegesen csak egyetlen régens esetében jelöljön egy bizonyos funkciót (nem is nagyon tudnék példát mondani ilyenre), míg számtalan idióma van, amelynek az összetevői nem jelennek meg más szerkezetekben hasonló értelemben. Például akármilyen furcsa is a *-ban/-ben* bővítményjelölő használata a *megegyezik* ige mellett, azért létezik még egy-két ige, például a *megállapodik* vagy a *megnyugszik*, amely hasonló funkcióban szintén ⟨valamiben⟩ vonzattal jár. Ráadásul ugyanez a bővítmény (hogy vonzatként-e, arra nem tudok válaszolni) a nominalizált változatukban is megjelenik (*megegyezés*, *megnyugvás* ⟨valamiben⟩), sőt a *-ban/-ben* és a *-ba/-be* szokásos szemantikai eltérése is felfedezhető nyomokban az ilyen vonzatos szerkezetek körében (pl. *beleegyezés*, *belenyugvás* ⟨valamibe⟩). Ezért nem lenne különösebben erőltetett megoldás, ha a *-ban/-ben* egyik lehetséges jelentéseként regisztrálnánk ezt a funkcióját.

Valószínűleg a lelki alapjai is jól magyarázhatóak ennek a jelenségnek, vagyis – ahogy mondani szokás – *pszichológiai realitása* is van. Ha egy pár hasonló jelentésű régensnek az egyik vonzatát ugyanolyan bővítményjelölővel szoktuk ellátni, az már elég ahhoz, hogy a bővítményjelölőnek egyfajta „jelentése” kibontakozzon a beszélők számára. Így, bár a naiv beszélők zavarba jönnek, ha arra kell válaszolniuk, hogy a *hasonlít* igének miért éppen ⟨valamire⟩ a vonzata,³ könnyen rá lehet őket vezetni arra, hogy a *-ra/-re* toldaléknak más esetekben is van hasonló funkciója (például a hasonló értelemben használt *ütött* ⟨valakire⟩ vagy *emlékeztet* ⟨valamire⟩ kifejezésekben – utóbbi pedig már nagyon erősen asszociálódik az *emlékszik*, *gondol* stb. ⟨valamire⟩

³A ⟨valamihez⟩ mellett. A lehetséges váltakozásokra és ingadozásokra itt nem térek ki, csak jelzem, hogy a szemantikailag közeli más bővítményjelölőkkel való váltakozás is inkább a valamilyen értelemben önálló „jelentés” feltételezése mellett, mint ellene szól.

szerkezetekkel).

De a legnagyobb nehézsége az itt bíralt uralkodó felfogásnak mégiscsak az – és a továbbiakban ezt is fogom a középpontba állítani –, hogy a régens és a bővítménytípus gyakori együttjárása semmilyen értelemben nem bizonyíték arra, hogy ezt a gyakori együttjárást akár technikailag, akár tartalmilag (lélektanilag) a régens belső tulajdonságaiból kellene levezetni. Mivel ugyanaz a bővítményjelölő régensnek egész családjának a hasonló funkciójú vonzatát jelölheti, semmiből sem következik, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a létezését a régens-család belső tulajdonságai, nem pedig a bővítményjelölő sajátosságai magyarázzák, vagy esetleg egy harmadik tényező. Például a magyar *-n* mint bővítményjelölő előszeretettel jelöli a mindenféle befektetési tranzakciókat vagy más kockázatos vállalkozásokat, amikor a régens az ezekkel járó üzleti nyereségre vagy veszteségre utal: *nyer, nyereszkezik, kaszál* stb. (valamin), illetve *veszít, bukik* stb. (valamin) – és ezek a régens időről-időre újjal gazdagodnak, például a kollokvialis nyelvben. Hasonlóképpen termékeny a régens családja szintén az *-n* bővítményjelölővel jelölt vonzatoknál, amikor a régens hirtelen lelki felindulásra vagy megrázkódtatásra utal: *felháborodik, felindul, felhorgad, kibukik* stb. (valamin). Ezt a termékenységet az *-n* polyszemiája éppenséggel egyszerűbben magyarázná, mint ha olyan mechanizmust kellene feltételeznünk, ami a régens családjában „elterjeszti” a (valamin) alakú vonzat kívánalmát, ráadásul úgy, hogy ez a „kór” az új családtagokra és a hasonló értelmű *ad hoc* kifejezésekre is átterjedjen.

3 Az a bizonyos másik megközelítés

Az előző pontban azt mondtam, hogy a szokásos bővítmény- (és ezen belül vonzat-) felfogás alapján nem lenne megfelelő érvünk amellelt, hogy miért éppen a régens belső tulajdonságainak tekintsük, hogy mik a lehetséges vonzatkeretei, hiszen éppenséggel a fordítottját is feltételezhetnénk, vagyis azt, hogy a bővítményjelölők sokszoros többértelműsége magyarázza a vonzatkereteket. Ugyanakkor szó sincs arról, hogy „a feje tetejéről a talpára” szeretném állítani a hagyományos felfogást: tisztában vagyok a fordított felfogás hátrányaival is. Ha a toldalékok, névutók szótári ábrázolásába akarnánk belegyömöszölni az összes információt mindazokról a szerkezetekről, amelyekben ezek előfordulhatnak, semmivel sem jutnánk előbbre, mint a hagyományos elképzelés, ami mindezt a régens számlájára írja. Sőt, az ellen a felfogás ellen a fentiekhez nagyon hasonló érveket tudnék felsorakoztatni. A gondjainkat csak egy teljesen újszerű vízió tudná megoldani, amelyik a régens és bővítményeik viszonyát egységesen kezelné (tehát nem tenne kategorikus különbséget vonzatok és szabad határozók között), és e szerkezetek tulajdonságait nem a régensnek, de nem is a bővítményjelölők tulajdonságaiból vezetné le.

Ha nem a régens, és nem is a bővítményjelölők lexikai tulajdonságairól van szó, akkor nem marad más, mint hogy maguknak a szerkezeteknek tulajdonítsuk a viselkedésüket. Mind a régens különböző bővítménykeretei (és polyszemiája), mind a bővítményjelölők tömeges polyszemiája csak felszíni mellékkövetkezményei annak, hogy a beszélők nyelvtudása sokféle ilyen szerkezetéről tartalmaz sokféle információt, formákat és funkcionálisokat is, a régensre, a bővítményeire és a bővítményeinek a jelölőjére vonatkozókat egyaránt. Ez a vízió a *konstrukciós nyelvtan* felfogásához áll a legköze-

lebb (pl. Fillmore and Kay, 1987; Fillmore et al., 1988; Goldberg, 1995). Ugyanakkor a konstrukciós nyelvten teoretikusai – legalábbis az általam ismertek – fenntartják a vonzatok és a szabad határozók megkülönböztetését (pl. Goldberg et al., 2004; Kay, 2005; Sag, 2012), és a vonzatkereteket továbbra is a régensek belső, lexikai jellemzéséből vezetik le.

A konstrukciós vízió általam javasolt változata szerint, amit *memória-*, *példány-* vagy *esetalapú* változatnak lehetne nevezni, a nyelvtudás megragadására használt *konstrukciók* voltaképpen konkrét nyelvi megnyilvánulásokból lerakódott *emléknyomok* (az adott megnyilvánulások nem-nyelvi körülményeinek emlékeit is beleértve). Ezek az emlékek nem feltétlenül tudatosan felidézhetők, de a (nyelvi) viselkedésünket befolyásolják. Fontos, hogy egy-egy konstrukció befolyásoló hatásának *erőssége* az illető emléknyomok erősségétől függ, amit persze elsősorban az őket okozó és előhívó ingerek gyakorisága és jelentősége határoz meg. Nem szükséges egyedi események emléknyomaira gondolni, a beszélő össze is vonja és *általánosítja* is őket, de az emléknyom mivoltukat és a természetüket ez nem befolyásolja érdemlegesen. Írásom végén röviden sorra veszem, hogy mi következik ebből a felfogásból a bővítmenykeretekre vonatkozóan.

3.1 Egységes bővítmenykeretek

Először is világos, hogy az esetalapú megközelítésben lehetetlen és nem is értelmes a vonzatok és a szabad határozók kategorikus megkülönböztetése. A bővítmenykeretek konstrukciói nem tartalmaznak mást, mint egyes régensek (vagy régenstípusok) és a hozzájuk kapcsolódva gyakran előforduló bővítmenyek (bővítmenytípusok) kapcsolatainak és gyakori használatuknak az emléknyomait. A bővítmenytípusok esetében nagyon jellegzetes lehet a bővítmeny jelölője (a magyarban toldalék vagy névutó), amikor nem „szemantikai” bővítmenyről van szó, például helyhatározóról, mert ez utóbbiakban a bővítmeny jelölője az alaptagjától függ, azzal mutat gyakori együttjárást.

Természetesen elképzelhető lenne az is, hogy a vonzatok rendszeresen eltérően viselkednének, kategorikusan eltérő szerkezetekben fordulnának elő, mint a szabad határozók. Ebben az esetben feltételezhetnénk jól elkülönülő konstrukciókat, amelyek annak a bizonyos két szerkezet típusnak az emléknyomait reprezentálnák. A konstrukciós nyelvten formálisan legkidolgozottabb változataiban (pl. Sag, 1997, 2012) lényegében így járnak el. A tapasztalati adatok azonban nem igazolják ezt, ahogy az írásom első részében felsorakoztatott érvek is mutatják. Az a néhány érv, amit a megkülönböztetés mellett fel szoktak hozni (pl. Kay, 2005), valójában azt mutatja, hogy azoknak a bővítmenyeknek, amelyeket inkább szabad határozókkak szoktak tekinteni, valamilyen értelemben nagyobb a „szemantikai önállóságuk”, mint azoknak, amelyeket inkább vonzatnak szokás minősíteni. De ez igazi kategorikus mondattani eltérésekben nem érhető megbízhatóan tetten. Hogy mit is jelent a nagyobb „szemantikai önállóság”, arról a következő alpontban szólok.

3.2 Mennyiségi különbségek

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének jelentős különbségek a bővítmenykeretek, a bővítmenyjelölők stb. között. De az esetalapú megközelítésben ezek az eltérések az

elmélet természeténél fogva csak *menyiségi*ek lehetnek. Például a legszabadabbnak tekinthető határozók (mondjuk a helyhatározók) a régensek hatalmas és változatos sokaságával képesek olyan szerkezetet alkotni, amelyben hasonló funkciót töltenek be (és amelyek ezért önálló általánosításként maradhatnak meg emléknymódként). Ezzel szemben a leginkább vonzatszerű bővítmények olyan szerkezeteket alkotnak a régenseikkel, amelyekben esetleg csak néhány régens vehet részt, és ezért a rájuk vonatkozó általánosítások meglehetősen specifikusak.

Hasonlót mondhatunk a bővítmények jelölőiről is. Némelyikük, mint például a helyhatározókat jelölők, leggyakrabban nagyon általános konstrukcióban fordul elő, ezért erős a képzettársítás közöttük és azokban a bizonyos általános konstrukciókban betöltött szerepük között. Ezt szokták úgy megfogalmazni, hogy „saját jelentésük van”, illetve hogy „a saját jelentésük jogán” tölthetik be a funkciójukat. Erre utal az előző alpontban a „szemantikai önállóság” kifejezés, ami abban is megnyilvánul, hogy az ilyen bővítmények még régensek hiányában, vagy a régensüktől elszakítva is betölthetik a legjellemzőbb funkciójukat. Másokra, például a tárgyeset jelölőjére néha még azt is szokták mondani, hogy „egyáltalán nincs jelentésük”, mert inkább sokféle, de szűkebb általánosításból származó konstrukciókban fordulnak elő, és ebből a sokféle szerkezetből nem bontakozik ki a beszélők elméjében a használatukra vonatkozó domináns általánosítás.

3.3 Kötelezőség és hiányosság

A vonzatok kötelezőségét sokszor próbálták a régens „szemantikai hiányosságára” visszavezetni. (Minden olyan elméletnek, amely Montague szellemében képzelet el a szemantikát, ez az egyetlen lehetősége.) Például nyilvánvaló, hogy a *rak*, *tesz* igék csak akkor fejezhetnek ki teljes állítást, ha megmondjuk, hogy ki mit hova rak vagy tesz.

Ezzel a naiv felfogással szemben azonban számtalan ellenérvet lehet felhozni. Például ott van a számtalan elhagyható vonzat: az *eszik* ige vajon miért képes teljes állítást kifejezni tárgy nélkül, holott enni csak ⟨valamit⟩ lehet? Egy másik érv az, hogy számtalanszor a szabad határozók is olyasmit fejeznek ki, amelyek a teljes állításokhoz szükségesek, például enni csak ⟨valahol⟩ lehet, a helyhatározó mégsem kötelező bővítménye az *eszik* igeének (vö. Davidson, 1967). Azt is felhozhatjuk, hogy egy-egy régens tartalmát, jelentését sokféle régenssel kifejezhetjük (egy nyelven belül is, de különösen, ha több nyelvet tekintünk), és egy-egy bővítmény jelenléte ezek mellett teljesen változó mértékben kötelező. Például a *feleségül vesz*, *megnősül*, *megházasodik*, *összeházasodik*, *férjhez megy* igék teljesen eltérő mértékben teszik lehetővé (vagy kötelezővé) a házasuló feleknek megfelelő bővítményeket, és ha ezekhez még más nyelvek hasonló jelentésű igéit is hozzávesszük, a változatosság tovább nő. A sok eltérésnek semmiféle szemantikai motivációja nincs, hiszen mindegyik régens ugyanarra az eseménytípusra utal. Végül meg kell említeni, hogy például az ilyen igékből képzett főnevek (vagyis a nominalizált változataik, pl. a *házasság*) mellett általában kevésbé kötelező, ha egyáltalán lehetséges, a házasuló felek megnevezése. Vajon hogyan tünteti el hirtelen a nominalizáció azt a fájó hiányt, ami normális esetben kizárja a teljes állítás lehetőségét? És miért nem tudja ugyanez a mechanizmus ragozott igealakok esetében ugyanúgy eltüntetni?

Mások (pl. Goldberg, 2005) elismerik, hogy a vonzatok kötelező vagy elhagyható

volta önkényes a régens szemantikai sajátosságaihoz képest, de az önkényes vonásokat is a régens belső tulajdonságaiként fogják fel – ez ellen már a fentiekben érveltem.

Az általam javasolt esetalapú elképzelésben az, hogy mik egy bővítménykeret kötelező velejárói, nem a régensnek, hanem magának a konstrukciónak a sajátosságai, és semmi közük ahhoz, hogy a régens jelentése mennyire „hiányos”. Az idiómákhoz hasonlóan lehet többé vagy kevésbé (és sokféle módon) motivált az, hogy mely részeknek kell kötelezően megjelenniük, mint ahogy az is, hogy milyen szerkezetekben vagy beszédhelyzetekben mi hagyható el belőlük. De ez semmiképpen sem a régens tulajdonsága, hanem az egész konstrukcióé.⁴

3.4 Modellezési lehetőségek

Az egyetemi hallgatók és a nyelvészközösség egy része is azt hiányolja az itt felvázolt megközelítésekben, hogy csak számukra szokatlan modellezési lehetőségeket kínál. A hagyományos (iskolai) nyelvtanokból megszokott „modellek” (a felsorolások és táblázatok), vagy az újstrukturalista nyelvtanokból ismertek (a szabályrendszerek) egyaránt alkalmazhatatlanok az esetalapú felfogásban. Ezekkel szemben az esetalapú megközelítés modelljei statisztikai jellegű, a gépi tanulás különböző paradigmáiból ismert eszközök. Mivel a nyelvhasználók tudását emléknymok hálózatának tekinti, kénytelen ezt *memóriamodellek* segítségével megragadni. Ezeknek főszereplői a különböző emlékek nyomai, és az ezek közötti *asszociációk*, kapcsolatok. Saussure (1931) nyomán kétféle eredetük van ezeknek a kapcsolatoknak: lehetnek *szintagmatikusak* (együttes előfordulásokból származóak) és *paradigmatikusak* (hasonló környezetekben való előfordulásokból származóak).

Az emléknymoknak és a kapcsolatoknak egyaránt *súlyuk*, *erősségük* van; a gépi tanulási algoritmusok szellemében a súlyokat csak az előfordulási gyakoriságok alapján tudjuk becsülni, mert erre vonatkozóan tudunk csak megbízható adatokat szerezni. A valóságban más tényezők is szerepet játszanak, például a forrásként működő ingerek *jelentősége* és az utolsó ingerlés óta eltelt *idő* is, de a ma létező korpuszok vizsgálatából ezek aligha hüvelyezhetők ki. Ugyanez az oka annak is, hogy a nyelvi ingerek nem nyelvi körülményeit nagyon nehezen tudjuk precízen számításba venni. Mindezek a problémák azonban magának az elméletnek a létjogosultságát nem érintik.

Ha az adatgyűjtés nehézségeit félretesszük, azt tapasztaljuk, hogy az itt vázolt konstrukciós megközelítés segítségével sokkal árnyaltabban és realiztikusabban tudjuk modellálni a bővítménykeretek sajátosságait, mint a taxonimikus vagy a szabályrendszer-alapú leírásokban. Például pontos és részletes profillal tudjuk jellemezni a régensből, bővítményekből és ezek jelölőiből álló szerkezeteket. Az ilyen profil például számszerű és minőségi jellemzését képes adni annak, hogy hányféle típusú (funkciójú) régenssel milyen gyakran fordul elő egy bővítménytípus és annak jelölője. Az általánosítások

⁴Például az *ad* (valamire) ‘fontosnak tart’ esetében a bővítmény kötelezőségéhez hozzájárul az *ad* ige rengeteg különböző használata: a *-ra/-re* ragos bővítmény hiányában a hallgatósnak nincs sok esélye, hogy kitalálja, melyik értelmezésére lehet szükség. Ugyanígy rengeteg lehetséges használata van a *-ra/-re* toldaléknak is – ennek az idiómaszerű kapcsolatnak már csak azért is szükséges kelléke mind az ige, mind pedig a bővítményjelölő, mert külön-külön nem képesek felidézni az egész szerkezetet, nem elég jellemzőek rá. De ez az „indoklás” nem képezi a leírás részét, inkább csak a jelenség történeti magyarázatához járul hozzá.

pedig, amelyekre mind a taxonomikus, mind a szabályrendszer-alapú elméletek olyan büszkék, precízen és valóságos adatokra alapozva állíthatók fel – ez csak attól függ, hogy a különböző típusok hasonlóságait mérni, számszerűsíteni tudjuk.

4 Összefoglalás

Még nagyon fiatal voltam, amikor a Nyelvtudományi Intézet Szentháromság utcai épületében, a 13. szobában valaki azt mondta nekem, hogy a jó cikk olyan, hogy az olvasóinak tudniuk kell belőle, hogy (legalábbis a szerző szerint) hogyan kell azontúl másképp élniük. Lehet, hogy éppen Bánréti Zoltán mondta? Mindenesetre megpróbálom röviden összefoglalni, hogy szerintem miben kell másképpen élnie az életét annak, aki elfogadja, amit ebben az írásban állítok.

Bár írásomban nem sokat szóltam a *mondattanról*, súlyos mondattani következményei vannak annak, ha az érveim helytállóak. Abban az esetben ugyanis egyszer s mindenkorra fel kell adnunk azt az ókorból örökölt felfogást, hogy a mondatok *szóalakokból* tevődnek össze, mégpedig úgy, hogy egy-egy szóalak „régensként” uralkodik egy vagy több másik szóalakon, megköveteli vagy lehetővé teszi annak vagy azoknak a jelenlétét. Ez az általam elvetett felfogás szigorúan hierarchikus mondatszerkezetet (sőt, sokak szerint szigorúan bináris hierarchiát) eredményez, ezt is fel kell adnunk. A konstrukciós elemzés nem feltételez szigorú hierarchiát a mondatszerkezetben, és mivel az affixumok (például a magyarban az esetragok) integráns részét képezhetik a mondattani konstrukcióknak, még azt sem feltételezi, hogy a mondat fő alkotóelemei szóalakok.

Még jelentősebb szemléletváltásra van szükség a hagyományos *jelentéstani* felfogáshoz képest. Ha az érveim helytállóak, akkor el kell vetnünk azt a hagyományos felfogást, hogy a mondatokat jelentésstanilag „az tartja össze”, hogy egyes elemei (a régensek) hiányosak, más elemei pedig kitöltik a hiányokat. Nincs szó eredendő hiányokról, amelyeket a szavak a szótárból hoznak magukkal, és amelyeket a mondatban más elemek betöltenek: csak abból keletkezhet hiány, ha valamelyik konstrukciónak elhagyjuk egy összetevőjét, kellékét.

Sőt, magának a *jelentésnek* a fogalmát is újra kell gondolnunk, ha elfogadjuk az írásomban foglaltakat. Láthattuk, hogy az a benyomásunk, hogy egy-egy toldaléknak „önálló jelentése van” (sőt, általában *több* ilyen is van), abból származik, hogy sok konstrukcióban szerepel hasonló funkcióban, és ezekből az előfordulásokból bontakozik ki (ahogy mondani szokás, *emergál*) a saját funkció benyomása. Ha következtetések vagyunk, akkor alapvetően ugyanezt kell elismernünk *minden kifejezésstípus* esetében – ez pedig a jelentés fogalmának teljes átértékelését teszi szükségessé.

Hivatkozások

Chomsky, N.: 1965, *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge MA: MIT Press.

Cowper, E. A.: 1992, *A concise introduction to syntactic theory: The government-binding approach*. Chicago IL: University of Chicago Press.

- Davidson, D.: 1967, 'The logical form of action sentences'. In: N. Rescher (ed.): *The logic of decision and action*. Pittsburgh PA: University of Pittsburgh Press.
- de Saussure, F.: 1931, *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Fillmore, C., P. Kay, and C. O'Connor: 1988, 'Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of *let alone*'. *Language* **64**, 501–38.
- Fillmore, C. J. and P. Kay: 1987, 'The goals of Construction Grammar'. Technical Report 50, Berkeley Cognitive Science Program, University of California at Berkeley, Berkeley CA.
- Goldberg, A.: 1995, *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago IL: University of Chicago Press.
- Goldberg, A. and F. Ackerman: 2001, 'The pragmatics of obligatory adjuncts'. *Language* **77**(4), 798–814.
- Goldberg, A. E.: 2005, 'Argument realization: The role of constructions, lexical semantics and discourse factors'. In: J.-O. Östman and M. Fried (eds.): *Construction Grammars: Cognitive grounding and theoretical extensions*, No. 3 in Constructional Approaches to Language. Amsterdam: John Benjamins, pp. 17–43.
- Goldberg, A. E., D. M. Casenhiser, and N. Sethuraman: 2004, 'Learning argument structure generalizations'. *Cognitive Linguistics* **15**(3), 289–316.
- Jackendoff, R.: 1990, *Semantic structures*. Cambridge MA: MIT Press.
- Kay, P.: 2005, 'Argument structure constructions and the argument–adjunct distinction'. In: M. Fried and H. C. Boas (eds.): *Grammatical constructions: Back to the roots*, No. 4 in Constructional Approaches to Language. Amsterdam: John Benjamins, pp. 71–98.
- Pollard, C. and I. A. Sag: 1987, *An information-based syntax and semantics: Volume 1: Fundamentals*, No. 13 in CSLI Lecture Notes. Stanford CA: CSLI.
- Radford, A.: 1988, *Transformational grammar: A first course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sag, I.: 1997, 'English Relative Clause Constructions'. *Journal of Linguistics* **33**(2), 431–484.
- Sag, I. A.: 2012, 'Sign-Based Construction Grammar: An informal synopsis'. In: H. C. Boas and I. A. Sag (eds.): *Sign-Based Construction Grammar*, CSLI Publications. Stanford CA: CSLI, pp. 69–202.
- Sass, B.: 2009, '„Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára'. In: T. Váradi (ed.): *Válogatás az i. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból*. Budapest, pp. 117–129. <http://corpus.nytud.hu/mazsola>.
- Tesnière, L.: 1959, *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.